

ENERGETIKA SANOATIDA FOYDA VA RENTABELLIK

*Beknor Abduvaliev**Toshkent Davlat Iqtisodiyot**Universiteti, Iqtisodiyot**fakulteti, I-92 guruh talabasi*

Annotatsiya: Energetika sanoati hozirgi kunga kelib barcha iqtisodiyot tarmoq va sohalarining yurguzuvchi unsuriga aylanib ulgurgan. Hozirhi kunda energetika sanoatida rentabellik darajasini oshirish, yashil energetika va qayta tiklanuvchi manbalardan foydalanish dolzarb masalaga aylanib ulgurgan. Ushbu maqolada yuqorida keltirilgan masalalar atroflicha o'rganilib fikr va xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: energetika, sanoat, foyda, rentabellik, likvidlik, kapital, aylanma kapital

Kirish

O'zbekiston o'z energetik resurslari hisobidan o'zining ehtiyojlarini to'liq ta'minlovchi mamlakatlar qatoriga kiradi. Markaziy Osiyo Birlashgan energetika tizimidagi elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvatlarining salmoqli hissasi respublikaga tegishlidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasining elektr energetikasini yanada rivojlantirish va isloh qilish strategiyasi to'g'risidagi qaroriga muvofiq vazirlik tomonidan 2030 yilgacha bo'lgan davrda ishlab chiqarish quvvatini rivojlantirish dasturi ishlab chiqilmoqda, bu umumiy quvvati 27 GVt bo'lgan yangi energo bloklarini qurish bilan ishlab chiqarish quvvatini oshirish bo'yicha umumiy qiymati 35 mlrd. AQSH dollariga teng bo'lgan yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirishni nazarda tutadi. Shu bilan birga issiqlik elektr stansiyalaridagi ma'nan va jismonan eskirgan umumiy quvvati 6,4 GVt bo'lgan energo bloklar ekspluatatsiyadan chiqariladi.

Barqaror elektr energiyasini yetkazib berish uchun umumiy qiymati 2,4 mlrd. AQSH dollariga teng bo'lgan 2,7 ming km uzunlikdagi 220-500 kV kuchlanishdagi elektr tarmoqlari hamda 9 ta yangi podstansiyalarni qurish zarur.

Shu bilan birgalikda, umumiy qiymati 9,9 mlrd. AQSH dollariga teng bo'lgan mavjud 39,6 ming ta transformator podstansiyalari va 140,9 ming km uzunlikdagi 0,4-10-35-110 kV kuchlanishdagi elektr tarmoqlarida rekonstruksiya va yangilash ishlarini amalga oshirish zarur.

Shuningdek, Respublikamizda elektr energiyasi ishlab chiqarish ko'rsatkichlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, 2023-yilda elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmi 2016-yildagiga nisbatan 19 mlrd kVt·soat yoki 32,2 foiz ko'pni tashkil etdi

Energiya daromadi. Energetika sohasida foyda va uning omillar tahlili

Likvidlikning foyda va rentabellikka ta'siri.

Hossain (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, likvidlik rentabellikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Hossainning (2021) so'zlariga ko'ra, "likvidlik darajasi juda yuqori bo'lib, foyda olishda kompaniya aktivlaridan samarasiz va optimal foydalanilmasligini aks ettiradi. Kompaniyalar samarasiz aylanma aktivlarning ortiqcha to'planishiga yo'l qo'yishi mumkin, bu esa rentabellikni kamaytirishi mumkin". Bu topilma Lim & Rokhim (2020), Ammar & Hana (2021) va Koroleva va boshqalar (2021) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotdan farq qiladi, ular likvidlik va rentabellik o'rtasida ijobiy va muhim aloqani topdilar "Agar kompaniya yaxshi likvidlikka ega bo'lsa va o'zining qisqa muddatli majburiyatlarini osongina bajara olsa, kompaniya sof foydani oshirish uchun o'z aktivlaridan foydalanishga ko'proq e'tibor qaratishi mumkin.

Firma hajmining foyda va rentabellikka ta'siri.

Lim & Rokhim (2020), Derbali (2021), Ammar & Hana (2021) va Koroleva (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, firma hajmi rentabellikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Lim & Rokhim (2020) fikriga ko'ra, "sotish qancha ko'p bo'lsa, kompaniyaning bozor talabini qondirish va rentabellikni oshirish uchun o'z aktivlaridan samarali foydalanish imkoniyati shunchalik yuqori bo'ladi". Yadav va boshqalar. (2022) firmaning kattaligi rentabellikka salbiy ta'sir ko'rsatishini aniqladi, chunki kompaniya qanchalik katta bo'lsa, uni boshqarish uchun boshqaruv shunchalik murakkabroq bo'ladi. Shuning uchun yirik kompaniyalar ko'pincha o'z resurslarini to'g'ri va samarali boshqarishda muammolarga duch kelishadi. Agar kompaniyalar o'z resurslarini boshqarishda qiyinchiliklarga duch kelsa, ularning moliyaviy ko'rsatkichlari pasayadi, shuning uchun ROA(Return on Assets) salbiy ta'sir qiladi.

Aylanma kapitalning rentabellikka ta'siri.

Nguyen (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham muhim va ijobiy natijalarni ko'rsatadi, chunki aylanma mablag'lar etarli bo'lsa, qarzlarni to'lash uchun ishlatilishi mumkin va bu qarz bo'yicha foiz xarajatlarini kamaytiradi, bu esa rentabellikni oshiradi. Xuddi shunday, Boisjoly (2020) va Kwatiah & Asiamah (2020) Sensini (2020) va Hossain (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham aylanma mablag'lar va rentabellik o'rtasidagi bog'liqlik bo'yicha salbiy natijalarga erishdi, chunki aylanma mablag'lar salbiy edi, chunki inventar kabi aylanma kapital juda yuqori bo'lsa, mahsulot muddati o'tgan mahsulotga aylanguncha mahsulot sifatining pasayishiga olib keldi. Bu kompaniyaning daromadini kamaytirishga ta'sir qiladi.

Qarzlarning rentabellikka ta'siri.

Dhiab (2021) tomonidan o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, qarz rentabellikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu hodisa, chunki o'z faoliyatini moliyalashtirish uchun qarzdan foydalanadigan kompaniyalar foiz xarajatlarining oshishiga duchor bo'ladi, bu esa o'z navbatida sof foydani kamaytiradi. Shunga o'xshash topilmalar Rezina (2020) va Nguyen & Nguyen (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda topilgan, yuqori darajadagi qarzlilar kompaniya foydasiga to'sqinlik qilishi mumkin degan xulosaga kelishdi. Boshqa tomondan, Cyril & Singla (2020) tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qarzlilar rentabellikka ijobiy hissa qo'shadi. Cyril & Singla (2020) ta'kidlashicha, bu "kompaniyaning investitsiyalar yoki qarz olish narxidan yuqori daromadlilikni ta'minlaydigan loyihalarni qo'llab-quvvatlash uchun qarz mablag'laridan foydalanish orqali potentsial foydani maksimal darajada oshirish qobiliyati" bilan bog'liq.

1. Hisoblash usullari va foydani taqsimlash tartibi

Elektr energetikasi sohasida foydani hisoblash sanoatning o'ziga xos xususiyati tufayli bir nechta usullar va mulohazalarni o'z ichiga oladi, jumladan, normativ-huquqiy baza, kapital qo'yilmalar va operatsion xarajatlar. Foydani hisoblashning asosiy usullari va foydani taqsimlash tartibi:

| Foydani hisoblash usullari

1. Sof daromadni hisoblash:

- Daromad: elektr energiyasini sotishdan olingan jami daromad, shu jumladan har qanday yordamchi xizmatlar.
- Operatsion xarajatlar: Elektr energiyasini ishlab chiqarish va taqsimlash bilan bog'liq xarajatlar, jumladan, yoqilg'i, texnik xizmat ko'rsatish, ish haqi va ma'muriy xarajatlar.
- Amortizatsiya: Moddiy aktivlar qiymatini ularning foydalanish muddati davomida taqsimlash.
- Foiz xarajatlari: kapital qo'yilmalar uchun ishlatiladigan qarz mablag'lari bilan bog'liq xarajatlar.
- Soliqlar: sof daromadga asoslangan amaldagi korporativ soliqlar.

Formula quyidagicha:

Sof daromad = Daromad - Operatsion xarajatlar - Amortizatsiya - Foizlar - Soliqlar

2. Investitsiyalar rentabelligi (ROI):

- Foyda olish uchun investitsiya samaradorligini o'lchaydi. U quyidagicha hisoblanadi:

$$ROI = (\text{Sof foyda} / \text{Jami investitsiyalar}) \times 100$$

3. Normativ daromad darajasi:

- Kommunal xizmatlar ko'pincha tartibga solinadigan muhitda ishlaydi, bunda ularga investitsiyalari bo'yicha tartibga soluvchi organlar tomonidan belgilanadigan ma'lum daromad darajasi ruxsat etiladi. Bu kapital xarajatlar va operatsion xarajatlarga asoslangan "adolatli" foyda marjasini hisoblashni o'z ichiga oladi.

4. Narx-plyus narxi:

- Ba'zi kommunal xizmatlar narxlari qo'shimcha narxlash modelidan foydalanadi, bunda elektr energiyasi narxi ishlab chiqarishning umumiy qiymati va oldindan belgilangan foyda marjasi asosida belgilanadi.

| Foydani taqsimlash tartibi

1. Qayta investitsiya:

- Daromadning bir qismi odatda kapital loyihalarni moliyalashtirish, texnik xizmat ko'rsatish va infratuzilmani yangilash uchun biznesga qayta investitsiya qilinadi.

2. Dividendlar:

- Aktsiyadorlar kompaniyaning rentabelligidan kelib chiqqan holda dividendlar olishlari mumkin. Dividend siyosatiga ko'pincha tartibga soluvchi talablar va moliyaviy barqarorlikni saqlash zarurati ta'sir qiladi.

3. Zaxira fondlari:

- Kommunal xizmatlar foydaning bir qismini kutilmagan ta'mirlash yoki me'yoriy o'zgarishlar kabi kelajakdagi kutilmagan holatlar uchun zaxira fondlariga ajratishi mumkin.

4. Qarzni qaytarish:

- Foydaning bir qismi mavjud qarzni to'lash uchun ajratilishi mumkin, bu esa kompaniyaning moliyaviy sog'lig'ini yaxshilashi va vaqt o'tishi bilan foiz xarajatlarini kamaytirishi mumkin.

5. Xodimlarning bonuslari va rag'batlantirishlari:

- Foyda, shuningdek, xodimlarga bonus sifatida taqsimlanishi yoki xodimlarni rivojlantirish dasturlariga qayta investitsiya qilinishi mumkin.

6. Jamoat investitsiyalari:

- Ba'zi kommunal xizmatlar korporativ ijtimoiy mas'uliyat (KSM) sa'y-harakatlari doirasida jamiyatni rivojlantirish loyihalari yoki atrof-muhitni muhofaza qilish tashabbuslari uchun mablag' ajratadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, energetika sanoatida foyda va rentabellikni oshirishda ularga ta'sir etuvchi omillarni chuqur tahlil qilgan holda zamonaviy innovatsiyalardan foydalanish, yashil texnologiyalar va qayta tiklanuvchi manbalardan foydalanishni rag'natlantirish zarur. Bunday rag'batlarni qonunchilik bilan mustahkamlash, likvidlikni oshirish masalalarini ko'rib chiqish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://www.gazeta.uz/oz/2024/05/14/renewable/>
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/elektr-energiyasi-ishlab-chiqarish-usullari-va-ishlab-chiqarish-samaradorligini-oshirish>
3. <https://distribusi.unram.ac.id/index.php/distribusi/article/download/439/162/2468>
4. <https://minenergy.uz/uz>
5. <https://openinfo.uz/>